

УДК 94:348:347.23:271.2-9(476)“18/19”

А.П. Грахоцкі

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МАЁМАСНАГА СТАНОВІШЧА РУСКАЙ ПРАВАСЛАЎНАЙ ЦАРКВЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XIX – ПАЧАТАК XX ст.)

В статье впервые в отечественной историко-правовой науке проведен комплексный анализ правового регулирования имущественного положения Русской Православной Церкви на белорусских землях во второй половине XIX – начале XX в. Целью работы является выявление особенностей и основных тенденций правового регулирования имущественного положения Церкви в указанный период. Проанализирован широкий круг имперских законодательных актов и норм канонического права, которые регламентировали имущественный статус конфессии; рассмотрены правительственные мероприятия, направленные на обеспечение финансовой зависимости Церкви от государства, а также государственные инициативы, призванные улучшить материальное положение православных религиозных организаций Беларуси. Результаты исследования могут быть использованы в преподавательской деятельности, процессе дальнейшей научной разработки религиозного права, проблем свободы совести, истории конфессий.

Ключевые слова: правовое регулирование, материальное положение, Русская Православная Церковь, Российская империя, белорусские земли, законодательство, каноническое право.

Уводзіны. Сёння Праваслаўная Царква з’яўляецца найбольш масавым інстытутам грамадзянскай супольнасці, знаходзіцца ў пастаянным супрацоўніцтве з беларускай дзяржавай, актыўна ўплывае на сацыяльныя працэсы ў краіне. Таму вывучэнне гістарычнага вопыту рэгламентацыі прававога становішча праваслаўнай канфесіі ў Беларусі павінна садзейнічаць удаканаленню нацыянальнай мадэлі дзяржаўна-царкоўных адносін [1, с. 1]. Адным з найбольш складаных і маладаследаваных аспектаў дадзенай праблематыкі з’яўляецца прававое рэгуляванне маёмаснага становішча Рускай Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях у другой палове XIX – пачатку XX ст.

Першыя працы, у якіх закраналіся прававыя аспекты маёмаснага становішча Царквы, належаць пярэму дарэвалюцыйных навукоўцаў – М.С. Суворова, А.І. Мілавідава, М.Д. Извекава [2–4]. У савецкі перыяд асобныя пытанні адзначанай праблемы разглядаліся ў манаграфіях М.М. Нікольскага, В.В. Клачкова [5; 6]. У сучаснай навуцы правому становішчу праваслаўнай канфесіі ў імперскі перыяд надаецца ўвага ў працах расійскіх (А.А. Дорская, М.Д. Далбілаў, протаіерэй У. Цыпін) і айчынных (В.В. Яноўская, А.Ю. Бендзін) даследчыкаў [7–11]. Аднак цэласны аналіз прававога рэгулявання маёмаснага становішча Царквы адсутнічае ў гісторыка-прававой навуцы. Таму мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца выяўленне асаблівасцей і асноўных тэндэнцый прававога рэгулявання маёмаснага становішча Рускай Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях у адзначаны перыяд.

Асноўная частка. Згодна з праваслаўным веравучэннем, Царква – Богачалавечы арганізм, які мае падвойную прыроду: з аднаго боку, – гэта Цела Хрыстова (царства не ад гэтага свету); з другога боку, – гэта установа, якая аб’ядноўвае ў сабе хрысціян з мэтай сумеснага веравызнання. Зыходзячы з апошняга вызначэння, як чалавечая абшчына, Царква падначальваецца агульным умовам зямнога парадку: для ажыццяўлення нармальнай жыццядзейнасці яна мусіць уступаць у адносіны з дзяржавай, уваходзіць у сістэму юрыдычных асоб і мець маёмасць. Характар жа адносін, якія ўзнікаюць у сувязі з валоданнем, карыстаннем і распараджэннем царкоўнай маёмасцю залежыць ад статусу Царквы ў дзяржаве [12, с. 1, 174].

Паводле кананічнага права, царкоўная маёмасць прызначаецца выключна для мэтай Царквы (вызначаных Самім Богам) і не можа быць выкарыстана ў іншых мэтах. У адпаведнасці з гэтым шэраг дарэвалюцыйных кананістаў (напрыклад, епіскап Нікадзім (Далмацінскі)) лічылі, што

Грахоцкі Аляксандр Паўлавіч, канд. юрыд. навук, ст. выкладчык каф. тэорыі і гісторыі дзяржавы і права ГДУ імя Ф. Скарыны (Гомель, Беларусь).

Адрас для карэспандэнцыі: вул. Савецкая, 104, 246019, г. Гомель, Беларусь; e-mail: grahocki@mail.ru

царкоўная маёмасць з’яўлялася ўласнасцю Хрыста [12, с. 175]. З такой пазіцыяй не пагаджаўся прафесар М.С. Сувораў, які падкрэсліваў, што юрыдычныя паняцці і палажэнні грамадзянскага права не прымянімы ў дачыненні да Бога, таму тэорыя Боскай уласнасці не стасавалася з хрысціянскім светапоглядам [2, с. 357].

Згодна з іншай тэорыяй царкоўная маёмасць абвяшчалася ўласнасцю жабракоў. Гэта тэорыя прызнавала за ўсімі няздольнымі да самастойнага заробку хрысціянамі (інвалідамі, састарэлымі, сіратамі) права жыць за кошт царкоўных сродкаў. Аднак жабракі не мелі прававых абавязкаў у дачыненні да царкоўнай маёмасці, што не дазваляла лічыць іх уласнікамі ў фармальна-юрыдычным сэнсе [12, с. 176].

У XVII–XVIII стст. на хвалі секулярызацыйных працэсаў у Еўропе пад уплывам канцэпцыі натуральнага права сфарміравалася тэорыя, якая прызнавала за дзяржавай права ўласнасці на царкоўную маёмасць. У гэтай сувязі можна пагадзіцца з думкай протаіерэя Уладзіслава Цыпіна аб тым, што апошняя тэорыя паслужыла абгрунтаваннем секулярызацыі царкоўнай зямельнай уласнасці ў Расійскай імперыі ў 1764 г. [9, с. 265].

Імперскае заканадаўства прызнавала ў якасці суб’ектаў маёмасных правоў Царквы архірэйскія дамы, цэрквы, манастыры, духоўна-навучальныя і дабрачынныя царкоўныя ўстановы [13, с. 413]. Такім чынам, кожная канкрэтная ўстанова (рэлігійная арганізацыя) праваслаўнай канфесіі з’яўлялася самастойнай юрыдычнай асобай, адзіным і выключным уладальнікам адпаведных правамоцтваў, Руская Праваслаўная Царква ў цэлым не выступала ўласнікам маёмасці рэлігійных арганізацый, што ўваходзілі ў яе склад.

Функцыі кіравання царкоўнай маёмасцю, кантролю за яе захаванасцю і мэтавым выкарыстаннем ускладаліся, адпаведна, на епархіяльных архірэяў, царкоўны прычт і царкоўнага старасту, настаяцеляў манастыроў, кіраўніцтва навучальных і дабрачынных царкоўных устаноў. У той жа час, згодна з канонамі (42-ое правіла Карфагенскага Сабора, 12-ае правіла VII Усяленскага Сабора і інш.), кіраванне царкоўнай маёмасцю ажыццяўлялася вышэйпералічанымі духоўнымі асобамі на падставе іерархічнай падсправаздачнасці: архірэй адказвалі перад Сінодам; настаяцелі цэркваў і манастыроў, кіраўнікі іншых царкоўных устаноў – перад епіскапамі [9, с. 266]. Зыходзячы з гэтага, можна адзначыць, што нормы імперскага заканадаўства, якія вызначалі суб’ектаў маёмасных правоў Царквы, у цэлым адпавядалі патрабаванням кананічнага права.

У імперскім заканадаўстве падавалася і класіфікацыя аб’ектаў маёмасных правоў рэлігійных арганізацый Рускай Праваслаўнай Царквы. Зыходзячы з мэтавага прызначэння царкоўнай маёмасці, вылучаліся: 1) свяшчэнныя рэчы, неабходныя для здзяйснення богаслужэнняў (свяшчэнныя пасудзіны, крыжы, іконы, Евангеллі, мошчы і інш.); 2) рэчы, асвечаныя пасродкам іх выкарыстання падчас богаслужэння (купелі, чашы для водаасвячэння, каўшы, крапілы, рызы, кадзілы, лампады, богаслужэбныя кнігі і інш.); 3) царкоўная маёмасць, прызначаная для аплачвання выдаткаў на патрэбы богаслужэнняў, утрыманне кліру і рэалізацыю іншых агульнацаркоўных задач [14, с. 255–263]. Акрамя таго, аб’екты царкоўнай маёмасці падзяляліся на рухомыя і нерухомыя рэчы (зямельныя надзелы, лясы, культавыя будынкi і іншыя пабудовы) [13, с. 383–405].

Праваслаўныя епархіяльныя ўпраўленні, манастыры і цэрквы Расійскай імперыі былі пазбаўлены права ўласнасці і валодання населенымі зямельнымі маёнткамі ў 1764 г. Згодна з маніфестам Кацярыны II ад 26 лютага 1764 г., тыя ненаселеныя зямельныя ўгоддзі, якія заставаліся ў валоданні манастыроў і архірэйскіх дамоў, абвяшчаліся казённай уласнасцю [15, с. 549–569 (№ 12060)]. Перадача дзяржаве населеных зямельных маёнткаў манастыроў Паўночна-Заходняга краю ажыццяўлялася ў 1841–1842 гг. [16, с. 139–140 (№ 15153)]. Згодна з указам Мікалая I ад 1 студзеня 1842 г., замест канфіскаваных манастырскіх зямельных надзелаў для забеспячэння жыццядзейнасці прыстанкаў устанаўлівалася іх «штатнае» ўтрыманне, паводле якога штатным мужчынскім і жаночым манастырам выдзялялася з ліку дзяржаўных сродкаў штогадовая фіксаваная грашовая сума ў памеры ад 1455 да 3185 рублёў.

(Памер вылат вар’іраваўся ў залежнасці ад класа манастыра). Згодна з гэтым жа ўказам, асобныя штогадовыя «штатныя» выплаты прадугледжваліся для архірэйскіх дамоў і кафедральных сабораў [17, с. 1 (№ 15189); 18, с. 3].

Акрамя таго, у «Законах о состояниях» дзяржава гарантавала бязвыплатнае надзяленне архірэйскіх дамоў і манастыроў казённымі зямельнымі ўгоддзямі, рыбнымі лоўлямі і млынамі [19, с. 432]. У адпаведнасці з «Законами межевными» кожнаму архірэйскаму дому адводзілася 60, а манастыру – ад 100 да 150 дзесяцін «лепших угоддзяў» (у іх ліку маглі быць і лясныя дзялячкі) з дзяржаўнага зямельнага фонду, па адным млыну і ўчастку для рыбнай лоўлі [20, с. 346]. Закон забараняў рэлігійным арганізацыям прадаваць і «інаچه отчуждать в посторонние руки» дадзеную маёмасць. У той жа час «непатрэбныя для ўласнага карыстання» ўгоддзі дазвалялася здаваць у наём [19, с. 433]. «Законы гражданские» ўстанаўлівалі максімальны тэрмін (12 гадоў), на які архірэйскія дамы і манастыры маглі здаваць сваю нерухомую маёмасць у наём [13, с. 1711]. Такім чынам, вышэйпералічаныя ўгоддзі захоўваліся ва ўласнасці дзяржавы, духоўныя ўстановы атрымлівалі толькі права валодання гэтай нерухомасцю [13, с. 515].

Апрача адзначаных угоддзяў, згодна з «Уставом лесным», «для подкрепления православных монастырей в способах их существования» прыстанкам маглі выдзяляцца («в местах, где возможность дозволит») дадатковыя дзялячкі казённага лесу. Манастырам даручалася ахова адпаведных лясных участкаў, дазвалялася са згоды епархіяльнага архірэя высякаць дрэвы для ўласных патрэбаў, але пры абавязковай умове недапушчэння спусташэння лесанасаджэнняў [21, с. 461]. Згодна з артыкулам 462 Ляснога статута, манастыр мог разлічваць на атрыманне ад 50 да 150 дзесяцін казённага лесу [21, с. 55].

Надзяленне праваслаўных цэркваў у Расійскай імперыі зямельнымі ўгоддзямі пасля секулярызацыі 1764 г. ажыццяўлялася на падставе генеральнага межавання – комплексу дзяржаўных мерапрыемстваў па ўстанаўленні дакладных межаў асобных зямельных валоданняў (праводзілася з 1765 г. і да канца XVIII ст.). У сувязі з тым, што на беларускіх землях асноўныя секулярызацыйныя мерапрыемствы ажыццяўляліся толькі ў 1841–1842 гг., правая рэгламентацыя землеўладання цэркваў у Паўночна-Заходнім краі была ажыццяўлена ў 1842 г. на падставе Палажэння «Об улучшении быта православного духовенства». Згодна з гэтым Палажэннем, для кожнай царквы, якая мела не менш за 100 сельскіх прыхаджан мужчынскага полу, выдзялялася 33 дзесяціны зямлі. Тыя ж царквы, якія на момант выдання дакумента мелі надзелы, што перавышалі норму ў 33 дзесяціны, пакідалі за сабой права ўласнасці на ўвесь надзел [17, с. 771–780 (№ 15872)].

У «Законах о состояниях» царкоўныя землі і іншыя ўгоддзі абвяшчаліся недатыкальнай царкоўнай уласнасцю і «ограждались от всех посторонних притязаний» [19, ст. 446]. У артыкуле 447 гэтага закона ўдакладнялася, што «отчуждение» царкоўных зямель магло здзяйсняцца толькі з непасрэднага дазволу імператара [19, с. 54]. Па сутнасці, гэтыя нормы адпавядалі патрабаванням кананічнага права, якое замацоўвала за кожнай асобнай царквой права на самастойнае валоданне маёмасцю і адмаўляла любое яе адчужэнне [12, с. 187]. У выпадку ліквідацыі царквы яе зямельная маёмасць перадавалася таму храму, да якога прыпісваліся прыхаджане закрытай царквы [19, с. 448].

Як адзначалася ў «Законах о состояниях», царкоўная зямля знаходзілася ў непасрэдным распараджэнні свяшчэнна- і царкоўнаслужыцеляў адпаведнага прыхода. Аднак зыходзячы з таго, што гэтыя землі абвяшчаліся ўласнасцю царквы, прычт быў пазбаўлены права продажу, перадачы ў наследства і закладу ўгоддзяў [19, с. 449]. Уласнасцю цэркваў прызнаваліся таксама пабудаваныя і купленыя за кошт сродкаў адпаведнага храма дамы для прыходскага духавенства [19, с. 450]. «Законы о состояниях» гарантавалі выдзяленне з казённых лясоў матэрыялаў, неабходных для ажыццяўлення царкоўных пабудоў [19, с. 451].

Правілы карыстання свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелямі царкоўнай нерухомай маёмасцю падрабязна рэгламентаваліся ў зацверджаных Аляксандрам II 11 красавіка 1872 г. «Правилах для обеспечения земельным наделом и помещениями причтов православных сельских приходов

в девяти западных губерниях» [22, с. 60–77]. Згодна з Правилами, прычт абвясчаўся «ближайшим охранителем» недатыкальнасці царкоўных земляў, якія прызначаліся толькі для асабістага карыстання прыходскім духавенствам (пункт 11–14). Благачынныя абавязваліся кожныя 3 гады ажыццяўляць праверку царкоўных зямельных надзелаў і такім чынам прадухіляць магчымасці незаконнай перадачы прыходскіх угоддзяў у карыстанне «пабочным асобам». У выпадку выяўлення такіх фактаў вінаватыя клірыкі падлягалі царкоўнаму суду, а зямля праз пасрэдніцтва губернскай адміністрацыі вярталася прычту (пункт 15, 16). Паводле Прылаў царкоўная зямля (сядзібная, ворная, сенакосная) падзялялася паміж членамі прычту ў адпаведнасці з іх ступенямі служэння. Так, ва ўмовах, калі царкве належаў надзел у 33 дзесяціны, наяцельно адводзілася 10 дзесяцін, астатняя частка падзялялася паміж іншымі клірыкамі (пункт 17, 18).

Калі царкве належала лясная дзялянка, прыходскаму духавенству дазвалялася карыстацца лесам, але толькі для ўласных патрэб (нарыхтоўка дроў, лесаматэрыялаў для гаспадарчай неабходнасці). Продаж адпаведных матэрыялаў дазваляўся толькі з дазволу епархіяльнага архірэя і Найсвяцейшага Сінода (пункт 21).

Правілы прадугледжвалі магчымасць здачы часткі ворыўных і сенакосных царкоўных зямель у наём «сторонним» асобам са згоды ўсіх членаў прычту і пасля атрымання дазволу благачыннага. У выпадку, калі ў наём перадаваўся ўвесь надзел, патрабавалася санкцыя архірэя. Максимальны тэрмін здачы не павінен быў перавышаць 12 гадоў (пункт 23, 24). На сядзібных землях клірыкам дазвалялася будаваць уласныя дамы для далейшай здачы ў арэнду. Аднак у выпадку выбыцця з прыходу духоўная асоба абавязвалася знесці ці прадаць (але без зямлі) гэту пабудову (пункт 29).

Згодна з пунктам 33 Прылаў 10 дзесяцін зямлі, адведзеных свяшчэнніку, павінны былі апрацоўвацца прыхаджанамі. У той жа час дакумент прадугледжваў магчымасць замены апрацоўваць павіннасці грашовымі выплатамі ці прадуктамі. У выпадку, калі святару належаў надзел большы за 10 дзесяцін, лішак ён мусіў апрацоўваць уласнымі сіламі (пункт 34). Астатнія клірыкі павінны былі самастойна апрацоўваць свае надзелы (пункт 37).

У абавязкі прыхаджан Правілы залічвалі пабудову і рамонт дамоў для пражывання свяшчэнна- і царкоўнаслужыцеляў (пункт 40–56). Паводле пункта 57, клірыкі карысталіся царкоўнымі дамамі па праву часовага валодання. Перадача дамоў у наём забаранялася. Духоўныя асобы, якія звальняліся са службы ці пераходзілі ў іншы прыход, абавязваліся перадаць жылло свайму наступніку (пункт 64). У выпадку смерці клірыка яго сям’я абавязвалася вызваліць ведамаснае жылло ў 6-цімесячны тэрмін (пункт 62, 63).

Расійскае заканадаўства прадугледжвала магчымасць набыцця ва ўласнасць архірэіскімі дамамі, манастырамі і цэрквамі ненаселеных зямельных маёнткаў і лясных угоддзяў. Артыкул 435 «Законов о состояниях» устанаўліваў наступныя спосабы атрымання такой уласнасці: купля, дарэнне і завяшчанне ад прыватных асоб. Аднак у гэтай жа норме ўдакладнялася, што набыццё зямельнай уласнасці адзначанымі рэлігійнымі арганізацыямі павінна было ажыццяўляцца толькі з непасрэднага дазволу імператара [19, с. 435]. Зразумела, што апошняя акалічнасць істотна ўскладняла магчымасці архірэіскіх дамоў, манастыроў і цэркваў у набыцці зямельных надзелаў. Валоданне і набыццё рэлігійнымі арганізацыямі населеных зямельных маёнткаў увогуле забаранялася законам [19, с. 439].

Лясы, якія пераходзілі ва ўласнасць рэлігійных арганізацый праз куплю, дарэнне ці завяшчанне, таксама як і тыя казёныя лясныя надзелы, якія маглі патрапіць у валоданне духоўных устаноў у складзе вызначанай дзяржавай плошчы зямельных угоддзяў, знаходзіліся ў поўным распараджэнні «духоўнага ведамства» і выключаліся з-пад нагляду Упраўлення казённых лясоў [21, с. 111, 113]. Указам Сінода ад 31 жніўня 1864 г. устанаўліваліся спецыяльныя правілы аб вядзенні лясной гаспадаркі і захаванні царкоўна-манастырскіх лясных угоддзяў ад свавольнай высецкі [22, с. 297].

Купля ненаселеных зямельных маёнткаў здзяйснялася духоўнымі ўстановамі шляхам заключэння купчых крэпасцяў – натарыяльнага акта, які павінен быў засведчыць набыццё маёмасці ва ўласнасць [13, с. 1417, 1420]. Ад імя рэлігійнай арганізацыі яе падпісвала асоба

(«покупщик»), якая мела адпаведную даверанасць ад імя настояцеля манастыра і браці ці царкоўнага прычту і старасты [13, с. 1430].

Дарэнне рухомай і нерухомай маёмасці на карысць рэлігійных арганізацый, як «добровольное приношение имущества на пользу общую», называлася ахвяраваннем [13, с. 979]. Згодна з артыкулам 984 «Законов гражданских», ахвяраванні ў выглядзе нерухомай маёмасці (дамоў, крамаў і іншых пабудоў, ненаселеных земляў) на карысць архірэйскіх дамоў, манастыроў і цэркваў маглі быць прыняты апошнімі толькі пасля непасрэднага дазволу імператара [13, с. 82]. Зыходзячы з таго, што расійскае заканадаўства забараняла дараваць радавыя маёнткі «мимо ближайших наследников», 15 верасня 1867 г. быў выдадзены ўказ Сінода, які забараняў духоўным установам прымаць такія ахвяраванні [22, с. 311; 13, с. 967].

Патрабаванні, што тычыліся парадку атрымання духоўнымі ўстановамі нерухомай маёмасці ў якасці ахвяраванняў, распаўсюджваліся і на маёмасць, якая перадавалася архірэйскім дамам, манастырам і цэрквам згодна з духоўнымі завяшчаннямі («законными объявлениями воли владельца о его имуществе на случай его смерти»): прымаць такую маёмасць дазвалялася толькі са згоды імператара; радавыя маёнткі не падлягалі завяшчанням [13, с. 1067, 1068].

Акрамя таго, у адпаведнасці з артыкулам 440 «Законов о состояниях» праваслаўныя манастыры мелі права наследавання. Прыстанкі наследавалі рухомую маёмасць манахаў, прадстаўнікоў манаскіх улад у выпадку, калі апошнія не зрабілі завяшчання. Ва ўласнасць манастыроў пераходзілі і ўнутрыманастырскія пабудовы, якія былі ўзведзены за кошт памерлых манахаў [19, с. 54].

Неабходна адзначыць, што дзяржава гарантавала вышэйадзначаным рэлігійным арганізацыям пэўныя прэферэнцыі пры выплаце падаткаў з нерухомаści. Згодна са «Сводом уставов о повинностях» зямельныя і лясныя ўгоддзі, перададзеныя дзяржавай у валоданне архірэйскім дамам, манастырам і цэрквам, а таксама любая іншая нерухомае маёмасць духоўных устаноў, якая «не приносит по свойству своему и не может приносить никакого дохода», вызвалілася ад падатку на нерухомае маёмасць і пазямельнага збору [22, с. 297, 423–425].

Што тычыцца фінансавых сродкаў рэлігійных арганізацый, расійскае заканадаўства дазваляла апошнім размяшчаць свае капіталы ў дзяржаўных банках імперыі «для приращения процентов». Больш за тое, згодна з указам Найсвяцейшага Сінода ад 9 кастрычніка 1873 г. цэрквам і манастырам прадпісвалася захоўваць у сваіх сценах не больш за 100 рублёў наяўных сродкаў, астатнія ж капіталы Сінод абавязваў размяшчаць у дзяржаўных крэдытных установах [22, с. 342].

Заклучэнне. Правое рэгуляванне маёмаснага становішча Рускай Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях было прадыхтавана двума тэндэнцыямі. Першая тэндэнцыя была выклікана «адзяржаўленнем» Царквы ў Расійскай імперыі: дзяржава імкнулася за кошт паслаблення матэрыяльнага становішча Царквы паставіць праваслаўную канфесію ў фінансавую залежнасць ад свецкіх улад і, адпаведна, забяспечыць яе падкантрольнасць дзяржаўным структурам. У сувязі з гэтым ажыццяўлялася секулярызацыя населеных зямельных маёнткаў архірэйскіх дамоў, манастыроў і цэркваў, у залежнасць ад санкцыі імператара была пастаўлена магчымасць набыцця (куплі, прыняцця ў дар ці згодна з завяшчаннем) духоўнымі ўстановамі нерухомай маёмасці.

У той жа час, другая тэндэнцыя была выклікана неабходнасцю забяспячэння годнага матэрыяльнага становішча праваслаўнага духавенства (партнёра дзяржаўных улад) у Расійскай імперыі. Асабліва актуальнай праблема незадавальняючага становішча духоўных асоб была для беларускіх зямель, дзе па прычыне беднасці праваслаўнай паствы клір знаходзіўся амаль у жабрацкім стане. Дзеля выпраўлення сітуацыі дзяржава прымала шэраг заканадаўчых актаў, скіраваных на забяспячэнне рэлігійных арганізацый зямельнымі надзеламі, ляснымі і іншымі ўгоддзямі. Згодна з заканадаўствам, праваслаўныя духоўныя ўстановы мелі права здачы гэтых участкаў у наём. Архірэйскім дамам і манастырам угоддзі перадаваліся на праве валодання, царкоўныя ж зямельныя надзелы абвяшчаліся ўласнасцю канкрэтных цэркваў. Кожнай праваслаўнай царкве ў рэгіёне гарантаваўся мінімальны надзел у 33 дзесяціны, на прыхаджан ускладаліся абавязкі па пабудове і рамонту царкоўных пабудоў. Царкоўная

нерухомая ўласнасць абвясчалася расійскім заканадаўствам неадчужальнай, што ў поўнай меры адпавядала патрабаванням кананічнага права.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. *Грахоцкі, А.П.* Правое становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях (1863–1905 гг.) : аўтарэф. дыс. ... канд. юрыд. навук : 12.00.01 / А.П. Грахоцкі ; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск, 2013. – 24 с.
2. *Суворов, Н.* Учебник церковного права / Н. Суворов. – М. : Печатня А.И. Снегирёвой, 1912. – 531 с.
3. *Миловидов, А.И.* Заслуги графа М.Н. Муравьева для православной церкви в Северо-Западном крае / А.И. Миловидов. – Харьков : Типография губ. правл., 1900. – 92 с.
4. *Извеков, Н.Д.* Исторический очерк состояния православной церкви в Литовской епархии за время с 1839 г. по 1889 г. / Н.Д. Извеков. – М. : Печатня А.И. Снегирёвой, 1899. – 524 с.
5. *Никольский, Н.М.* История русской церкви / Н.М. Никольский. – М. : Политиздат, 1983. – 448 с.
6. *Клочков, В.В.* Закон и религия (от государственной религии в России к свободе совести в СССР) / В.В. Клочков. – М. : Политиздат, 1982. – 160 с.
7. *Дорская, А.А.* Церковное право в системе права Российской империи конца XVIII – начала XX вв. : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А.А. Дорская ; Рос. гос. соц. ун-т. – М., 2008. – 40 с.
8. *Долбилов, М.Д.* Русский край, чужая вера : этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II / М.Д. Долбилов. – М. : НЛЮ, 2010. – 1000 с.
9. *Цыпин, В.А.* Церковное право / В.А. Цыпин. – М. : МФТИ, 1994. – 295 с.
10. *Яноўская, В.В.* Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863–1914 гг. / В.В. Яноўская. – Мінск : БДУ, 2002. – 199 с.
11. *Бендин, А.Ю.* Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А.Ю. Бендин. – Минск : БГУ, 2010. – 439 с.
12. Русская Православная Церковь и право: комментарий / отв. ред. М.В. Ильичев. – М. : Из-во Бек, 1999. – 464 с.
13. Свод законов Российской империи : в 16 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1857–1903. – Т. 10, ч. 1 : Законы гражданские. – 1900. – 385 с.
14. Свод законов Российской империи : в 16 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1857–1903. – Т. 15, ч. 1 : Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – 1857. – 675 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. Собр. I : в 45 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1830. – Т. 16. – 1016 с.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собр. II : в 55 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1830–1884. – Т. 16, ч. 2. – 1842. – 156 с.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собр. II : в 55 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1830–1884. – Т. 17, ч. 1. – 1843. – 915 с.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собр. II : в 55 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1830–1884. – Т. 17, ч. 2. – 1843. – 242 с.
19. Свод законов Российской империи : в 16 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1857–1903. – Т. 9, ч. 1 : Законы о состояниях. – 1899. – 215 с.
20. Свод законов Российской империи : в 16 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1857–1903. – Т. 10, ч. 2 : Свод законов межевых. – 1893. – 385 с.
21. Свод законов Российской империи : в 16 т. – СПб. : Типография 2 отд. Собств. ЕИВ канц., 1857–1903. – Т. 8, ч. 1 : Устав лесной. – 1905. – 190 с.
22. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / сост. Т. Барсов. – СПб. : Синод. типография, 1885. – 663 с.

Паступіў у рэдакцыю 18.04.14.

In the article for the first time in the national historical and legal science a comprehensive analysis of the legal regulation of property of the Russian Orthodox Church in the Belarusian lands in the second half of the 19th and early 20th century is carried out. The aim of the research is to identify the main features and trends of legal regulation of financial status of the Church during this period. The author analyzes a wide range of imperial laws and norms of canon law, which are regulated financial status of denominations. The author also considers government measures aimed at ensuring the financial dependence of Church and State, as well as government initiatives to improve the financial situation of the Orthodox religious organizations in Belarus. The results can be used in teaching, in the process of the further scientific development of the religious law, the problems of freedom of conscience and history of confessions.

Keywords: legal regulation, financial situation, Russian Orthodox Church, Russian Empire, Belarusian territories, legislation, canon law.